Szellemi műhelyek az egyházi könyvtárakban – körkép 23 kérdőív alapján –

2013 őszén az EKE elnöksége úgy határozott, hogy szakmai konferenciát szervez az egyházi könyvtárak 21. századi szerepéről, körbejárva a különböző elvárásokat, a valós igényeket, a könyvtárak közösségi térként betöltött szerepét és arculatépítő tevékenységüket. A rendezvény a 2013. évi pápai EKE-közgyűlésen elhangzottak nyomán körvonalazódott, ijesztő statisztikai adatok és jó példák egyaránt inspirálták. 2014. március 25-én az Országos Széchényi Könyvtárban került sor a szakmai találkozóra, amelyen nagyszámú világi és egyházi kolléga oszthatta meg egymással nézeteit és helyzetértékelését. Előadásom eredetileg erre az alkalomra készült, de végül, más hangsúlyokkal, a váci EKE-közgyűlésen hangzott el.

Az OSzK-ban rendezett találkozó EKE-tag előadói felkészülésük során egy közös kérdőívet állítottak össze és küldték meg valamennyi, szám szerint 69 EKE-tagkönyvtárnak. Ebből 27 kitöltött kérdőívet kaptunk vissza, ami nem rossz arány (csak éppen számos nagyon fontos egyházi könyvtár is akad a nem válaszolók között). A kérdőív különböző adatokra kérdezett rá a 2000, 2005, 2010–12. évi könyvtári statisztikákból és jelentésekből. A „szellemi műhely” tárgykörre vonatkozólag az utolsó 5 évre visszamenően kértem az éves munkajelentések azon részét, amely az intézmények tudományos tevékenységét foglalja össze (könyvkiadás, konferencia és szakmai rendezvény-szervezés, munkatársak saját publikációi–kutatásai). Ezt kiegészítették a kérdőív rendezvényekre és a látogatói csoportokra vonatkozó mezői. Kértem annak jelzését is, ha a könyvtár nem önállóan, hanem más intézménnyel vagy intézményrésszel szoros együttműködésben valósít meg ilyen jellegű tevékenységet.

A visszaküldött kérdőívek közül négy egyetlen olyan tevékenységet sem jelölt meg, ami a bármely tágan értelmezett „szellemi műhely” fogalmába sorolható lenne (Debrecen–Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár, Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtára, Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény Könyvtára, Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Könyvtára). A továbbiakban tehát összesen 23 egyházi könyvtár adatai alapján összesítek. Az adatszolgáltatók a következők voltak: Árvay Teöreök Sándor Evangélikus Könyvtár (Miskolc), Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium és Kollégium Könyvtára, Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor Könyvtára (Kismaros), Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium Könyvtára (Csurgó), Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye – Könyvtár (Budapest), Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei – Könyvtár (Pápa), Főapátsági Könyvtár (Pannonhalma), Főszékesegyházi Könyvtár (Esztergom), Főszékesegyházi Könyvtár (Kalocsa), Egri Hittudományi Főiskola Könyvtára, Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára, Evangélikus Országos Könyvtár (Budapest), Gál Ferenc Főiskola Könyvtára (Szeged), Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar – Könyvtár, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Könyvtára, Piarista Központi Könyvtár (Budapest), Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény (Sárospatak), Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Könyvtára (Budapest), Székesfehérvári Püspöki Könyvtár, Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára és Teológiai Szakkönyvtár (Debrecen).

A „szellemi műhely” fogalmát a következőképpen határoltam be:

- programszerűen művelt tudományos tevékenység;
- programszerűen művelt kulturális tevékenység (kiállítások, népszerűsítő-ismeretterjesztő–turisztikai rendezvények, oktatásban való részvétel);
- spirituális tevékenység (lelki közösség építése).

Ha ezt összevetjük az 1997. évi CXL. könyvtári törvényben meghatározott könyvtári alapfeladatokkal, azt találjuk, hogy csupán a kulturális tevékenység tartozik az alapfeladatként meghatározott körbe. (Alapfeladatok: a gyűjtemény folyamatos fejlesztése, feltárása, őrzése és rendelkezésre bocsátása; tájékoztatás az állományról és a szolgáltatásokról; lehetőség biztosítása más könyvtárak állományának és szolgáltatásainak elérésére; az oktatásban, képzésben, tudományos kutatásban részt vevők információellátásának biztosítása; kulturális, közösségi, közművelődési rendezvények és egyéb programok szervezése). Az önálló tudományos tevékenységet egyetlen kivételként az Országos Széchényi Könyvtár esetében sorolja a törvény az alapfeladatok közé – sem a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, sem más országos szakkönyvtár nem részesül hasonló jogosultságban. Az nem szorul bővebb kifejtésre, hogy spirituális természetű szolgáltatásról nem ejt szót a könyvtári törvény.

Az egyházi könyvtárak körében közmegegyezés övezi azt a tételt, hogy többet és másként kell (kellene) nyújtanunk, mint világi társainknak. A tudományos tevékenység és a jobb híján spirituális tevékenységnek nevezett többlet éppen ezt a megkülönböztető aspektust jelzi, különösen a nagyon régi és jelentős régikönyves állománnyal rendelkező könyvtárak esetében. A hagyománynak nagy szerepe van abban, hogy ehhez az érintett könyvtárak ragaszkodnak. Ám sok újonnan alakult egyházi könyvtár – jó példa rá a Sapientia – más utat választott: a kutatók számára fontos szolgáltatások köre és színvonala legyen kiemelkedő és sajátosan jellemző. Ennek szellemében a Sapientia nem végez önálló tudományos tevékenységet, viszont elérhető náluk számos, a kutatáshoz nélkülözhetetlen és más egyházi könyvtárakból hiányzó adatbázis (ATLA, EBSCO stb.), és emellett saját szakdolgozat- és publikációs adatbázist is építenek. Hasonló tendencia figyelhető meg más felsőoktatási egyházi könyvtárban is, nyilván nem véletlenül. A stratégiák tehát eltérőek, de az egyházi könyvtárak általában törekednek arra, hogy valamilyen egyedi többletszolgáltatást kínáljanak.

Tudományos tevékenység az egyházi könyvtárakban

Első közelítésben a tudományos tevékenység fogalmát egyértelműnek vélnénk, a kérdőívek tükrében mégsem tűnik annak. Határhelyzetekben keveredik egyrészt a kulturális tevékenység területeivel – pl. egy igényesebb kiállítás vagy kiadvány megvalósítása, vagy egy konferencia befogadása (amely tudományos ugyan, de nem a könyvtárhoz kötődik). Problémát jelent a régikönyves állományfeltárásban, hogy miközben egy korrekt bibliográfiai leírás elkészítése pusztán alapfeladat lenne, erre egyre kevesebben képesek. Ezért a legképzettebb embereket állítják a feladatra, de akkor már a régikönyves katalogizálások és újrakatalogizálások valamely tudományos tevékenységgel is összekapcsolódnak. Ilyen például a fragmentumok és a kéziratos bejegyzések feldolgozása. A digitalizálás és az állományvédelem járulékosan kapcsolódhat tudományos célokhoz, egyrészt a digitalizálásra kiválasztott (ritka vagy egyedi) dokumentumok köre és hozzáférésük biztosítása révén, a restauráltatások esetében pedig a feltárt töredékdokumentumok válhatnak adott esetben a kutatás tárgyává.

Célszerű feleleveníteni egy közkeletű definíciót: *A tudományos kutatás adott helyen, időben, tudományterületen és vizsgálati szinten az a tervszerűen végzett és az adott vonatkozásban rendelkezésre álló, eddigi tudományos ismereteken alapuló emberi tevékenység, amelynek célja új, az eddigi ismeretek rendszeréhez kapcsolódó vagy rövidebb távlatban általános érvényű adat, összefüggés, hatás vagy kölcsönhatás megállapítása, vagy létrehozása* (Paczolay Gyula 1970). A definíciót lehetne még tovább árnyalni, a mi szempontunkból az a legfontosabb, hogy a tudományos tevékenység mindenkor egyéni teljesítményen alapszik. Az intézmény hozhat stratégiai döntést arról, hogy tevékenységi körébe veszi-e a kutatást, hogy mekkora szerepet szán ennek az intézmény teljes működését tekintve, hogy milyen mértékben támogatja pénzügyileg. Az eredmény azonban attól függ, hogy milyen minőségű és hatékonyságú kutatót sikerül alkalmazni.

Könyvtáraink esetében a tudományos kutatás elsődlegesen az őrzött anyagra irányul, és az a fő cél, hogy az eredmények az intézmény szellemi rangját, áttételesen az adott felekezet hírnevét öregbítsék. Az általános vélekedéssel ellentétben az egyházi könyvtárak kisebb hányadában végeznek tudományos munkát: a kérdőívet kitöltő 23 könyvtárból 13 esetben lehet ezt kimutatni (szigorúbb feltételekkel még kevesebb lenne a kapott szám). A tudományos tevékenység általánosságban kutatói publikációkat, saját kiadványok megjelentetését, konferenciák rendezését, konferenciákon való előadás tartását jelentik. Részletezve:

A Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium Könyvtára (Csurgó) helyzete különleges: iskolai és egyházi könyvtárként kilóg minden rendszerből; állománya révén a muzeális gyűjteménnyel rendelkező történeti könyvtárak közé tartozik. Saját tudományos kiadványok megjelentetése inkább a múltra volt jellemző, de három saját adatbázisát – Schola Orbis (iskolatörténet); Sajtóadatbázis (helytörténet) és Csurgói Hírességek (életrajz) – folyamatosan építi.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének (Budapest) öt munkatársa publikál rendszeresen tudományos közleményeket, de nem mindannyian dolgoznak a Ráday Gyűjtemény anyagával. Szűkebb értelemben hárman foglalkoznak forrásfeltárással. A Gyűjtemény korábban évkönyveket és más köteteket is kiadott, ez a tevékenység 2014-től fog ismét megélénkülni. Négy saját adatbázisa közül három (a régi könyvek és a kéziratok adatbázisa, valamint a modern magyar református prédikációskötetek Textuárium-adatbázisa) a Huntéka-rendszerbe integráltan érhető el. Saját kutatási program a 18. századi könyvkötések feldolgozása – az ehhez kapcsolódó teljes adatbázis helyben használható. Rendszeresen tartanak kisebb konferenciákat, tanácskozásokat, a felsőoktatás igényeihez kapcsolódó tematikus előadásokat. A digitalizálási tevékenység 2010 óta a Debreceni Egyetemmel egyeztetve történik, azaz a digitalizált dokumentumok tudományos célú közzététele is biztosított.

A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (Pápa) kizárólag forráskiadványok megjelentetésével foglalkozik, azzal viszont nagyon intenzíven (2004–2013 között 9 kötetük jelent meg). A forrásközlések a Gyűjtemény saját anyagából készülnek, saját munkatársi csapattal, és a puszta adatközlésen túl rendre megszületnek az összegző/értelmező tanulmányok is.

A pannonhalmi Főapátság hatalmas komplexum, amelyben külön szervezeti egységek foglalkoznak a turizmussal kapcsolatos teendőkkel, a fesztiválszervezéssel és a nagy kiállításokkal; van saját kiadója és a turistaipartól független rendezvényei és konferenciái is.

Ebben az esetben különösen nehéz elkülöníteni a Főapátsági Könyvtár saját tevékenységét, hiszen közreműködőként valamilyen szinten érintett mindezekben. Ami mégis sajátosan a Főapátsági Könyvtár tudományos projektje: a kódexek és a teljes fragmentum-gyűjtemény számbavétele és feltárása; valamint az antikvák számbavétele és feltárása. (E munkákról részletes beszámolót adott több alkalommal Ásványi Ilona és a munkában részt vevő kutatók.) 2013-ban indult el a *Collectanea Sancti Martini*, a Főapátság Gyűjteményeinek évkönyve, és természetesen ettől függetlenül is számottevő a munkatársak publikációs és előadói aktivitása.
Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár folytatott és folytatna tudományos tevékenységet (elsősorban kiadványokra és konferenciákra összpontosítva), ám épületük 2006 óta tartó folyamatos felújítása miatt ez jelenleg szünetel. Addig is az egyházmegye kiadványaiban működnek közre a munkatársak.
Az Egri Hittudományi Főiskola Könyvtára és az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára konferenciákat szervez és kiadványokat ad közre; Esztergom a MTA Zenetudományi Intézetével alakított ki szoros együttműködést, tekintettel a jelentős egyházzenei forrásanyagra.
Az Evangélikus Országos Könyvtár két munkatársa jelentős tudományos tevékenységet végez, amely nagyrészt kapcsolódik a könyvtár állományához, részben pedig független attól (vallás-, művelődés- és kultúrtörténeti kutatások). 2012-ben indult el a *Bivio* – a könyvtár saját évkönyve – , továbbá eddig 6 kötet jelent meg az *Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok* sorozatában. Egy OTKA-program keretében Hubert Gabriella vezetésével hosszú időre visszanyúló munka folyik a protestáns énekek kritikai kiadásával (RMKT 17. század).
A Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár szintén közread kiadványokat és foglalkozik konferenciaszervezéssel, emellett belekezdett jelentős szentkép-gyűjteménye digitalizálásába és Biblia-címlapok szisztematikus digitalizálásába. Ez a vállalkozás a kutatási lehetőségek új irányát nyithatja meg.
A Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Könyvtára elsősorban konferenciákat szervez, és egy érdekes kezdeményezésről adott számot: 2010-től működik a saját fejlesztésű E-Schola rendszer, amely egy-egy kurzus résztvevői – oktatók és hallgatók – között teremt kommunikációs felületet.
A sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény a múzeummal közösen rendez konferenciákat, és egy munkatárs publikál vallástörténeti közleményeket.
A Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban 2010-2013 között dolgozott egy régikönyves orientációjú tudományos munkatárs, az ő munkája és néhány megjelent publikációja ígéretes kezdetet jelzett, ám távozásával a folyamat elakadt.
A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára és Teológiai Szakkönyvtára (Debrecen) sok tekintetben Pannonhalma esetével rokonítható: a Nagykönyvtár elválaszthatatlan a Kollégiumtól; a turisztikai, konferenciaszervezési, kiállítási, kiadói stb. tevékenységek elkülönülnek, de össze is fonódnak. Csak a könyvtárra, illetve a könyvtár munkatársaira szűkítve a vizsgálatot: egy tudományos munkatárs az utóbbi 5 évben 5 önálló kötetet és 48 közleményt jelentetett meg, további három munkatárs pedig ugyanebben az időszakban 16, 11, illetve 12 publikációt. Ezek mindegyike teológiatörténeti, könyvtörténeti, művelődéstörténeti tárgyú munka. A publikációs tevékenység mellett a munkatársak aktív előadók hazai és külföldi konferenciákon, továbbá részt vesznek az egyetemi oktatómunkában is.

A kapott válaszokból kitűnik, hogy elsősorban a nagyobb intézmények képesek a folyamatos kutatómunka biztosítására – de ez sem törvényszerű. Kevesen említenek

együttműködést a hazai egyetemi, akadémiai hálózatokkal, még kevesebben jeleznek külföldi kapcsolatokat. Ennyi adatból azonban nem vonhatunk le általános megállapításokat az egyházi könyvtárakban végzett tudományos munkáról, ahhoz szükséges lenne a teljeskörű felmérés.

Kulturális tevékenység az egyházi könyvtárakban

Ez az a terület, amely az utóbbi években látványosan kiterebélyesedett, és a folyamat még nem ért véget. Kulturális tevékenységet csaknem minden egyházi könyvtár végez – gyakorlatilag csak a legkisebb, megfelelő infrastruktúrával nem rendelkező könyvtárak maradnak ki belőle. A 23 egyházi könyvtár közül 18 adott számot kulturális programjairól.

Toronymagasan a saját erőből és saját állományból megvalósított időszaki kiállítások rendezése vezeti a listát, ezt mind a 18 könyvtár gyakorolja. Emellett természetesen nagy kiállításokra kölcsönadott dokumentumokról vagy társintézményre bízott kiállításról is beszélhetünk, de ezek nem váltják ki a helyi rendezvényeket. Szembetűnően növekszik az oktatásban vállalt szerep: az alkalmi esetek mellett (könyvtárhasználati óra, egy-egy rendhagyó művelődéstörténeti foglalkozás, vetélkedő stb.) 5 könyvtár programszerű, azaz formális, szerződésben és munkatervben rögzített oktatási tevékenységet is végez. A turizmussal kapcsolatos teendőket csak a legnagyobb, legismertebb egyházi központokban szervezik elkülönítve. Minden más muzeális állománnyal, díszteremmel rendelkező egyházi könyvtárban a csoportok fogadása és a vezetések megtartása a könyvtárosokra hárul. Ugyancsak hagyományos tevékenységnek tekinthető a könyvbemutatók és alkalmi ismeretterjesztő előadások szervezése a könyvtárban.

Újabb keletű jelenség a nagy médiatámogatással szervezett országos fesztiválok, rendezvények elterjedése: Múzeumok Éjszakája, Ünnepi Könyvhét, Ars Sacra Fesztivál, Nyitott Templomok Éjszakája, Régizene Fesztivál, Kulturális Örökség Napjai stb., amelyek mellé egyre több helyi ünnep, helyi kezdeményezés, nyílt nap-rendezvény, műsoros est, koncert sorakozik fel. A könyvtárakkal szemben elvárássá vált, hogy ezekben aktívan közreműködjenek – azaz nemcsak a helyszín biztosításáról van szó, hanem programok szervezéséről és lebonyolításáról. Elmondható, hogy ezek az alkalmak népszerűek, látogatottak; a könyvtárak is örömmel tervezik őket, és mint említettem, a törvény a könyvtári alapfeladatok közé sorolja megrendezésüket. De a magam részéről elgondolkodtatónak tartom, hogy a kulturális rendezvények elburjánzása nagyon nagy terhet ró a csekély munkatársi gárdával rendelkező egyházi könyvtárakra (aki csinálta, az tudja, hogy mit jelent egy tartalmas Múzeumok Éjszakája-program végigvitele). Nem egy vagy két kivételes alkalomról van már szó, hanem sűrű őszi és tavaszi rendezvénysorozatról, amelyhez további pluszként adódik a könyvtárak saját kulturális programterve (az oktatási tevékenység, a látogatócsoportok fogadása, a több helyen létező olvasóklubok, könyvbemutatók, könyvtári estek). Ez így együtt már komolyan felveti azt a kérdést, hogy hogyan aránylanak egymáshoz a klasszikus könyvtári tevékenységek és az egyéb tevékenységek, és hogy mire essen a fő hangsúly. Eddig még minden intézmény megtalálta a számára optimális mértéket, ám ha a tendencia folytatódik, akkor annak radikális következményei lesznek a könyvtárak működésének egészében.

Spirituális tevékenység az egyházi könyvtárakban

Informális beszélgetések során fel szokott merülni közöttünk, hogy minden egyházi könyvtárnak megvannak a maga lelkigondozottjai, akik rendszerint egy általuk kiválasztott kollégát tüntetnek ki bizalmukkal. Ez persze sehol sem képezi a munkaterv és a jelentések tárgyát, viszont örültem annak, hogy legalább egy esetben sikerült hivatalos példát találnom eme tevékenységre. A Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor Könyvtára (Kismaros) kérdőívünkre adott válaszaiból kiderült, hogy miközben tudományos programjukat még csak tervezik – a rendre vonatkozó alapművek és modern szakirodalom fordítása és közzététele – spirituális programjukat már megvalósították: évente 4 alkalommal szerveznek önismereti kurzust házaspárok számára; karácsony és húsvét előtt ünnepi felkészítő lelkigyakorlatokat rendeznek, továbbá folyamatosan végeznek egyedi lelkigondozást. Mindezt vélhetnénk a rend missziójából fakadó tevékenységnek, ám a nővérek hangsúlyozták, hogy a könyvtárat eleve a lelkigondozói program szolgálatára szánták: az állománygyarapítást is ez határozza meg, és a könyvtár használata is része a kurzusoknak.

Befejezésül ismételten hangsúlyozom, hogy 23 kérdőív anyaga nem elegendő a teljes kép megalkotására, de ahhoz talán elégséges, hogy elgondolkodjunk szerepünkről és szolgálatunkról.

Berecz Ágnes